

Замітки з української мови.

1. Приклад розподібнюючого заховання звука в українській мові.

Західно-європейські фахівці звернули увагу на такі приклади розподібнення звуків, що виявляється не в „кінетичному“, а в „статичному“ стані. Таке розподібнення (певні приклади статичного уподібнення ще не знайдено) уявляє собою не дисимілятивну зміну звука, але, навпаки, його заховання під дисимілятивним впливом других звуків в слові, сусідніх чи не-сусідніх, між тим як при інших умовах цей звук підлягає зміні. Ще Meillet з'ясовував заховання *z* в слові *gusz* (замість сподіваного *z* із *z* середньопіднебінного) розподібнюючим впливом свист. *s*;¹⁾ таке саме з'ясування дає Петерсон шелестівці *z* в слові *gvězda*, що є рисою західно-слов'янських мов.²⁾

Два приклади подібного „la conservation dissimilatrice“, один з ірської, другий з грецької (заховання для \bar{a} від переходу в $\bar{\eta}$ завдяки розподібнюючому впливові попереднього *ι*, ϵ в атичн. *i* слідуючого η в іонічно-атицн.) підносить A. Sommerfelt.³⁾

Дуже цікавий приклад такого самого фонетичного з'явища ми знайшли в українській мові. Як відомо, в ній не відрізняються наслідки прийменників та приставок *изъ*, *съ* та *въз-*; з усіх трьох з'явилося *з*; але пізніше це *з* підпало ріжним змінам і поруч з ним ми в сучасній українській мові знаходимо *із*, *зі*, *зо*. Сімович ці варіанти ставить у зв'язок з сусідніми звуками: після шелестівок частіше з'являється *із*, але перед злученням двох слідуючих шелестівок або навіть перед одною шелестівкою, але свистячою, *з* міняється в *зі*, *зо*, інколи в *ізі*, *ізо*.⁴⁾

¹⁾ Études, стор. 178.

²⁾ Baltisches und Slavisches, 1916, стор. 3—4.

³⁾ Bulletin de la Société de linguistique de Paris, XXIII (1922), № 70, стор. 15—17.

⁴⁾ Граматика української мови (sine anno, але передмова до другого видання помічена 1919 роком), стор. 59—61. Інші філологи (акад. Кримський, Смаль-Стоцький, Тимченко, проф. Кульбакин) або зовсім не згадують про ці варіанти, або, коли і згадують, не з'ясовують їх походження.

Але Сімович, вказуючи на причину різниці між *із* та *зі*, *зо*, не з'ясовує, одначе, походження різниці між двома останніми варіантами. І ось на підставі спостережень над народньою та письменною українськ. мовою я прийшов до висновку, що ця різниця виникла під впливом розподібнення в статичному стані. Щоб краще зрозуміти це питання, розглянемо приведені вище приставки в зв'язку зі спорідненими варіантами *до-*: *ді-*, *надо-*: *наді-*, *по-*: *пі-*.

Якого не булоб подходження *о* в цих усіх приставках, чи заховалося воно ще з праслов'янської доби, як у приставках *до-*, *по-*, чи розвинулося воно з *ѣ*, як в *зо-*, *надо-*,¹) але в усякому разі ми його мусимо рахувати первісною, ранішою стадією в порівнянні з *і* в *зі-*, *пі-*, *ді-*, *наді-*. Як *і* в інших прикладах, це *і* виникло з *о* уперше, мабуть, тільки при таких умовах: 1. склад з цим *о* мусів був бути новим закритим (*ді-ждати* < *до-жьдати*, *післати* < *по-сълати*; *наді-слати* < *надъ-сълати*, *зі-рвати* < *сървати*), 2. це *о* підлягало зміні в *і* тільки тоді, коли це не було *о* < *ѣ*. Отжеж виходить, що перехід *о* в *і* в приставках *надо-*, *зо-* є з'явищем пізнішого походження, яке виникло під впливом аналогії інших подібних прикладів, в котрих *о* було споконвічним. Також пізнішого походження зміна *о* в *і* не в закритих складах (*зі-терти*, *зі-ходити*, *наді-ходити*), або в складах, споконвіку закритих: *пі-знати*, *зі-ставити*.

Спостереження над прикладами з *о* та *і* впевнили нас у тому, що різниця між ними залежить від голосівки в слідуючому складі. Перед складом з голосівками *о*, *у*, *и*, *е*, а особливо, перед складом з *а*, *о* в зазначених приставках і прийменниках переходить в *і*, але-ж перед складом з голосівкою *і* приклади такої зміни майже зовсім не подибуються: *зі-рвати*, *зі-страху*, *ді-ждати*, *пі-знати*, але з другого боку зручніш вимовити *зо-стін*, *зомліти*, *досвід*, *дослід* і т. д. Ось тут ми й бачимо, як голосівку *о* захищає від її зміни на *і* розподібнюючий вплив слідуючого складу з *і*.

Звичайно, що можна сказати і *зі-стін*, *зо-страху*, *зітліти* (хоча це все-таки неприємно вражає мій слух), позаяк кожний „фонетичний закон“, а тим більш асиміляція і дисиміляція, не мають загального, обов'язкового значіння, — такого, яке мають

¹ Треба, одначе, зауважити, що в двох предках (із трьох) укр. приставки-прийменника *з* не було навіть і *ѣ* після *з*: *із-*, *уѣз-*.

закони в природознавстві, про що нам вже доводилось казати в розвідці „Лингвистические заметки“. ¹⁾

Частіш, може, суперечить нашій думці голосівка в прийменниках тому, що вони не мають такого тісного зв'язку зі слідуючим словом, що його мають приставки зі пнем.

Свої спостереження я перевінив на підставі об'єктивного матеріалу, скористувавшись „Словарем українського язика“ Грінченка. Ми впевнились в тому, що *до-, зо-, надо-, по-* > *ді-, зі-, наді-, пі-* перед *а* та іншими голосівками, крім *і*, але поруч з цим заховуються старі форми з *о*. Виходить, таким чином, що кількість прикладів з *о* та *і* перед *а, о, у, е, и* приблизно однакова (*зобгати, зібгати, зобрати, зібрати, зогнати, зігнати, зождати, зіждати, зознаватися, зізнаватися, зорвати, зірвати, зослати, зіслати, зоставити, зіставити, зостарітися, зістарітися, зотхати, зітхати* і т. д.; *догнати, дігнати, дождати, -ся, діждати, -ся*, і т. д.; *зогнути, зігнути, зопсувати, зіпсувати; погнути, пігнути* так.), між тим як перед *і* майже виключно залишається *о*. Для порівняння виписую приклади з *о* та *і*.

З о:

до: *доглядати, догрібати, -ся, догрівати, догріматися, догріти, додрібушитися, дозбрати, дозвідуватися, дозвіл, дозрівати, доплітати, допрівати, допріти, досвід (тай похідні), досвіт (тай похідні), досніпатися, доскрібати, дослід, доснідати, доспівати, домлівати;*

зо: *зовсім та зовсі, зогріти, зогрішати, зоднювати, зоздріти, зомлівати, зопріти, зопріти, зосмілити, -ся, зострівати, зотліти;*

надо: ¹⁾ *надобігти;*

по: *поблідлий, побріхувати, повбігати, повбірати, -ся, поввіходити, повлітати, повмірати, повстрічати, -ся, повсічасний, повтікати, повчіплюватися, погні-*

З і:

ді: *дізріти;*

зі: *зігріти; зімліти, зіпріти, зістрінути, зітліти;*

наді: —

пі: *пізріти або піздріти, після.*

¹⁾ Учен. Зап. Высш. Шк. г. Одессы, т. II, посвященный проф. Б. М. Ляпунову, стор. 20 і слід.

¹⁾ Цікаво, що невелика кількість прикладів с приставкою *наді-* має в слідуючому складі *а*: *надібрати, надігнати, надіждати*, в одн. разі тільки *у*: *надігнути*.

вити, погнітити, погріб, -ати, погрімати, погріти, погрішити, подзвін, подніпряницна, подністря, подріб, подрібнити, подріжняти, позбігати, -ся, позбірати, позвінчувати, поздіймати, позліплювати, позлітати, позмінювати, позмірювати, познівечити, познімати, позрізувати, позрівнювати, позціплювати, -ся, поквітчати, поклін, покліть, покрів, покріпити, попріти, посвід-, посвіт-, поскіпати, поскріб-, послі, послід, посліп-, посміл-, посміти, посміх, поснідати, поспівати (в двох значіннях), поспіл, поспіх, поспішати, поспіратися, посплітати, -ся, посрібрити, постійний, постікати, постіл, постіль, пострівати, постріляти, пострічати, -ся, потвір, потріб-, потрівати, потрівожити, -ся, потрішки, потрікатися, потріщати, похмілля, поцвілий, поцві- рінькати, поцвісти.

Можливо, я пропустив два, три приклади, але цей пропуск безумовно не може вплинути на певність нашого висновку. Щоб ствердити нашу думку, підкреслю особливо такі варіанти в українській, як мові *послі* поруч з *після*.

2. Дві подробиці української звучні.

Ця замітка торкається особливостей вимови двох звуків в українській мові, на котрі ще не було звернуто уваги фахівцями, ані Ол. Броком в його „Очеркѣ фізіології славянської рѣчи“ (Спб., 1910), ані авторами праць по українській мові.

Уперше я помітив, що наголошене *е* (особливо не перед слідуючою м'якою шелестівкою) в вимові галичан (проф. А. В. Музички, учителя українських шкіл І. Л. Ліщинського) значно ширше вимовляється, ніж півд.-східне *е*. В словах *де́, не́бо, небезпе́ка* *е* в дійсності визначає голосівку *й*, себ-то низький переднепіднебінний звук по чотирікутниковій таблиці голосівок. Обидва згаданих знайомих з Галицького Поділля, але моє спостереження можна й більш узагальнити, позаяк, здається мені, така вимова чується і в інших галичан.

Друга подробиця, на котру я звернув увагу, нагадує про вимову українського *л*. Ще Потебня звернув увагу на те, що українське *л*, особливо в вимові жінок, вище ніж російське по своему тону, себ-то bliще до середнього *л* (напр., в слові *молоко* *л* вимовляється майже так, як *l* в нім. *loben*). По артикуляції язика це *л* вже переднепіднебінне, але не зубне. Так само при вимові твердого *н* (перед голосівками *и, е, а, о, у*) язик в дійсності торкається не зубів, але переднього піднебіння, при чім теж частіш таку вимову я чув від дівчат українських шкіл в Одесі, але її я помітив і в проф. А. В. Музички, потім у вчителя В. Я. Каковського (з Київщини), у П. О. Жука (з Харківщини) та *и*.

Моє спостереження, що його я зробив на підставі слухового вражіння, я рахую тільки завданням тим фахівцям, котрі заохотили-би ствердити його експериментовим шляхом. Вони мусять також знайти діалектичні границі цього з'явища.

Цілком можлива річ, що в деяких говірках *н* переднепіднебінне так само, як і *л* переднепіднебінне, вимовляється тільки перед слідуючим *и, е*.

М. Одеса.

П. Бузук.